

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1979 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1981

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1979

VILNIUS

1981

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1979

VILNIUS

198

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1979

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1981

Redakcinė kolegija

Jonas DOBROVOLSČAS, Mečislovas JUČAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Giedrė NIUNKIENĖ, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė), Henrikas ŠADŽIUS, Adolfas TAUTAVIČIUS, Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktorius pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakyму

Li 237

Lietuvos istorijos metraštis = Ежегодник истории Литвы = The year-book of Lithuanian history / LTSR MA, Istorijos in-tas, LTSR istorijos problem. moksl. taryba; Red. kolegija: B. Vaitkevičius (vyr. red.) ir kt.— V.: Mokslas.

Leidž. nuo 1973 m.

1979 m. 1981. 176 p. Lygiagr. antr. taip pat vok. Str. santr. rus. LTSR MA istorijos in-to leid. 1979 m. bibliogr. / O. Adomonienė, p. 141—143. Bibliogr. nuorodos išnašose.

0505040000

BBK 63.3(2Liet.)
9(TL)

M $\frac{10604-071}{M854(10)-81}$ Z-81

© LTSR MA Istorijos institutas, 1981

ISTORIJOS TERMINIJA *

Dėl luomų pavadinimų

Istorijos institute Kapitalizmo istorijos sektorius neseniai suorganizavo diskusiją dėl luomų ir socialinių grupių lietuviškų pavadinimų. Kalbėjo Kapitalizmo bei Feodalizmo sektorių moksliniai bendradarbiai ir svečiai iš kitų įstaigų. Konstatuota, kad istoriografijoje Lietuvos feodalinio laikotarpio privilegijuotas luomas vadinamas dvejopai: *bajorų* ir *šlėktų* luomu. E. Gudavičius, J. Jurginis, Z. Kiaupa, V. Merkys, L. Mulevičius ir V. Raudeliūnas pasiūlė jį vadinti taip, kaip lietuvių kalba yra vadinamas kitų šalių tas pats luomas, t. y. bajorų luomu. Išimtiniais atvejais, kai *bajoras* gali reikšti ir privilegijuoto luomo atstovą, ir asmenį, jau praradusį to luomo teises, arba tik pastarąjį, reikia žymėti bajoro termino dvireikiškumą arba jo antrąją reikšmę, pavartoiant prireikus ir šaltinių terminą *šlėkta*. Pasiūlymui pritarta.

Buvo iškelti klausimai dėl valstybių ir valstiečių kategorijų pavadinimų. Nors ir pasireiškė nuomonių skirtumas, nutarta, kad, minint atskirus laikotarpius, kai nenaudojamas oficialus valstybės pavadinimas, nedera rašyti *buržuazinė Lietuva* (nes buvo ir proletariatas, ne tik buržuazija), taip pat, kaip netinka sakyti *carinė Lietuva*. Dalyviai nepritarė terminui *Prūsijos Lietuva* ir parėmė istoriografijoje išgalintą terminą *Mažoji Lietuva* lietuvių teritorijai Prūsijoje (Vokietijoje) vadinti. Susitarta XIX a. valstybei priklausančius valstiečius vadinti *valstybiniais*, nevadinti *karališkaisiais* ir *įždo valstiečiais*.

Diskusijas terminijos klausimais nutarta rengti ir ateityje, o medžiagą apie tai skelbti „Lietuvos istorijos metraštyje“.

Kokie luomai buvo Lietuvoje? Į šį klausimą atsakyti ne taip lengva, ką ir parodė minėtoji diskusija. Istorikai pirmiausia gilinasi į žmonių ekonominę padėtį, tarpusavio gamybinius ir kitokius santykius. Todėl dažniausiai operuoja klasių arba konkrečių socialinių grupių kategorijomis. Beje, visuomenę į klases skirsto ne amžininkai, o mokslininkai; marksistai vadovaujasi marksizmo klasikų teiginiais apie klases ir klasių kovą. Luomu paprastai vadinama ikikapitalistinės visuomenės socialinė grupė, kurią vienija papročiais arba įstatymais įtvirtintos paveldimos teisės bei pareigos¹. Luominė priklausomybė dažnai suprantama taip, kaip ją suprato amžininkai. Populiariausia yra Prancūzijos tradicija. Kaip žinoma, ji susijusi su *Generalinių luomų* (*États Généraux*) — karaliaus patariamojo organo — veikla. Į juos įėjo du privilegijuoti — dvasininkų ir bajorų — luomai ir *trečiasis* luomas. Nors šio sudėtis buvo įvairi, tačiau jam priklausančius vienioji tai, jog jiems teko pagrindinė mokesčių našta. Nuo 1484 m. *trečiąjį luomą* sudarė miestiečių ir laisvųjų valstiečių atstovai. Teisininkai Prancūzijos valstiečių nelaiko savarankišku luomu, o *trečiajam luomui* priskiria tik tuos, kurie siuntė atstovus į Generalinius luomus, t. y. laisvuosius valstiečius². Šis principas taikomas ir kitų šalių atžvilgiu. J. Bardacho nuomone, Lenkijoje XVI—XVII a., kai buvo išgalėjusi baudžiava ir lažas, o valstiečiai visiškai priklausė nuo pono, „sunku kalbėti apie valstiečių luomą“³. Juo remdamiesi, kai kurie lenkų istorikai valstiečius lai-

* Lietuvos istorijos metraštyje skyrius *Istorijos terminija* bus nuolatinis. Jo uždavinys ir straipsnių pobūdį aptarsime sekančiame „Metraščio“ tome.— *Red. kolegija*.

¹ Большая советская энциклопедия, т. 24, 3-е изд. М., 1976, стлб. 584.

² Szaniecki M. Powszechna historia państwa i prawa, t. 1. Warszawa, 1971, p. 106.

³ Bardach J. Historia państwa i prawa Polski, t. 1. Warszawa, 1965, p. 201.

ko luomu iki jų visiško subaudžiavinimo⁴. *Valstiečių* luomas vėl „atsiranda“ XIX a. pradžioje⁵.

Kiti istorikai *trečiajam luomui* suteikia platesnę prasmę ir jam ne tik Prancūzijoje, bet ir Anglijoje priskiria visus gyventojus, kurie nepriklauso pirmiesiems dviem luomams⁶. Treti valstiečius laiko atskiru luomu. Išimtis nedaroma Rusijos baudžiauninkams⁷.

V. Leninas, Rusijos poreforminio laikotarpio valstiečius pavadinęs klase-luomu, išnašoje paaikškino: „Yra žinoma, kad vergovinėje ir feodalinėje visuomenėje klasių skirtumai pasireiškė ir gyventojų pasidalijimu į *luomus*, buvo susiję su atskiros *juridinės* vietos valstybėje nustatymu kiekvienai klasei. Todėl vergovinės ir feodalinės (taip pat ir baudžiavinės) visuomenės klasės buvo taip pat ir atskiri luomai“⁸. K. Marksas rašė apie valstiečių luomą Švedijoje⁹.

Naujausioje Lenkijos valstybės ir teisės istorijoje (vienas iš jos autorių yra ir J. Bardachas) baudžiamos laikotarpio valstiečiai vadinami neprivilegiuotu luomu¹⁰. Paskutiniu metu autoriai neabejoja, kad *valstiečių* luomas Lenkijoje susiformavo XIV—XV a. ar XIII—XIV a. ir išsilaikė iki 1921 metų¹¹.

Tarybinėje istoriografijoje, be pagrindinių luomų, kartais minima ir daugiau luomų bei luominių grupių: Rusijos pirkliai, Prancūzijos ministeriai (ministeriales) ir kt.¹² Rusijos XIX—XX a. šaltiniuose terminas *состояние* (= socialinė padėtis) turėjo ir socialinės grupės, arba luomo, prasmę.

Principas, kuriuo vadovaudamiesi prie *valstiečių* luomo priskirsime tokius, kurie siuntė atstovus į Generalinius luomus, t. y. tik laisvuosius valstiečius, bus neprimtinas, jeigu atkreipsime dėmesį į tą aplinkybę, jog į Generalinius luomus siuntė atstovus taip pat ne visi dvasininkai ir bajorai¹³. Manome, jog politinės, taip pat pilietinės teisės nėra būtina sąlyga luomams egzistuoti. Luominę priklausomybę nulėmė skirtingos paveldėtos teisės (kartais beveik neturėjimas jų) ir pareigos. Todėl Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, buvo ir *valstiečių* luomas.

Dėl luomų lietuviškų pavadinimų, išskyrus pagrindinį privilegijuotą luomą, nuomėnės nesiskiria. Privilegijuotam luomui pavadinti vartojamos *bajorų*, *šlėktų* ir net *dvarininkų* sąvokos. Šis nevienodumas dar nėra tapęs mokslinio ginčo objektu, todėl jį pagnrinsime istoriografijos bei šaltinių požiūriu.

Lenkiškai parašytose Lietuvos istorijose vartojamas ir *bajoro*, ir *šlėktos* terminas. M. Strykovskio „Kronikoje“ 23 kartus minimas *bojar* ir 2—*bojarz*¹⁴. Bajoro terminą riterio ir žemvaldžio prasme jis vartojo Lietuvos ir Rusijos atžvilgiu; stambiuosius žemvaldžius vadino *ponais*, Lenkijos žemvaldžius — *šlėktomis*, tačiau kartais *šlėkta* — tai Lietuvos ir Rusijos *bajoro* sinonimas — *boiare albo slachta*¹⁵. J. Lelevelis taip pat vartojo *bajoro* ir *šlėktos* terminus. Jis tvirtino, kad daugelis Lietuvos žemvaldžių — bajorų, pagal 1413 m. Horodlės privilegiją gavę lenkų herbus, ėmė vadintis *šlėktomis*. Tačiau J. Lelevelis XVI a. Lietuvos žemvaldžius vadino ne tik *šlėktomis*, bet ir *bajorais*. Stambieji *šlėktos*, arba *ponai*, prie aktų savo herbus išpausdavo raudoname vaške, o smulkieji

⁴ Historia chłopów polskich, t. 1. Warszawa, 1970, p. 197.

⁵ Przemiany społeczne w Królestwie Polskim 1815—1864. Wrocław i in., 1979, p. 58.

⁶ Всемирная история, т. 5. М., 1958, с. 28.

⁷ История СССР с древнейших времен до наших дней, т. 4. М., 1967, с. 240.

⁸ Leninas V. Pilnas raštų rinkinys, t. 6, p. 299.

⁹ Marksas K. Kapitalas, t. 3. V., 1959, p. 732.

¹⁰ Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. Historia państwa i prawa polskiego. Warszawa, 1976, p. 196.

¹¹ Słownik historii Polski, wyd. 6. Warszawa, 1973, p. 456; pl. Ichnatowicz I., Maczak A., Zientara B. Społeczeństwo polskie od X do XX wieku. Warszawa, 1979, p. 114, 259 ir kt.

¹² Неусыхин А. И. Проблемы европейского феодализма. М., 1974, с. 344; Бессмертный Ю. Л. Феодальная деревня и рынок в Западной Европе XII—XIII веков. М., 1969, с. 62.

¹³ Koranyi K. Powszechna historia państwa i prawa, t. 3, Warszawa, 1966, p. 134, 135, 270.

¹⁴ Słownik polszczyzny XVI wieku, t. 2. Wrocław i in. 1967, p. 301.

¹⁵ Strykowski M. [...] Kronika Polska, Litewska, Żmódzka y wszyskiew Rusi Kijowskiej [...]. Królewiec, 1582, p. 340.

šlėktos ir *bajorai* — juodo vaško mažesniuose gabalėliuose¹⁶. J. Strykovskio ir J. Lele-velio tendenciją vartoti *bajoro* ir *šlėktos* terminus kaip sinonimus arba labai artimus ga-lima paaiškinti tuo, jog abu rašė apie Lietuvą iki Liublino unijos, kada to laiko šalti-niuose, ką matysime toliau, tie terminai nebuvo priešpastatomi.

S. Daukantas nevarato nei *bajoro*, nei *šlėktos*. Jis rašė: „Senieji lietuviai, žemaičiai turėję savo diduomenę, vadinamą kunigais, tarp kurių nekurie buvo tėvūnais, arba senatoriais, kurie negimė anais, nes pati giminė skyrė tarp savęs tuos vyrus į tėvūnus, kurie savo drąsybe ir kantrybe karėse, o dorybe ir gerais darbais pakajū buvo atsi-ženklinę; visi liuosi gyveno, nė vieno vergo nebuvo, vyresnybę patys sau skyrė; šian-dien diduomenę bajorais vadina nuo gudiško žodžio bojar“¹⁷. Svarbus liudijimas, kad *bajoras* — S. Daukanto laikais paplitęs terminas. S. Daukantas jo nevarato, matyt, ne todėl, kad laikė slavizmu (slavizmą jo raštuose netrūksta). Greičiausiai XIX a. *bajoro* terminą jis manė esant netinkantį iki XVI a., nes tos epochos visuomenę vaizdavo patriarchališkai vieninga, socialškai nesuskaldžiusią.

M. Valančius ir dvarininkus, ir smulkius žemvaldžius, taip pat amatininkus ir net elgetas, jeigu jie priklausė privilegijuotam luomui, vadino atitinkamai bajorais, plik-bajoriais ir pan.¹⁸ Kaip ir S. Daukantas, M. Valančius vartoja terminus *didžiūnas*, *ponas*, *jomylista* ir nevaratoja *šlėktos*.

Bajoro ir *pono* terminai randami ir daugelio kitų XIX a. autorių raštuose. XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje, kalbant apie stambius žemvaldžius, dažniau buvo vartojamas *dvarininko* terminas, reiškiantis ne luominę, o klasinę priklausomybę. Kai kurie lietuvių nacionalinio judėjimo veikėjai, matyt, paveikti nacionalinių prieštaravimų, Lietuvos ba-jorus, pabrėždami jų lenkiškumą, vadino *šlėktomis*¹⁹.

XX a. trečiojo — ketvirtio dešimtmečio istoriografijoje *bajoro* terminas neabejotinai vyrauja. A. Janulaitis *šlėktomis* vadino tik tuos bajorus, kuriems XIX a. pirmojoje pusėje nepavyko įrodyti bajorystės. Rusiškuose šaltiniuose jie vadinami ne *дворяне*, o *шляхта*²⁰. A. Janulaitis *bajoro* terminą vartoja enciklopedijos straipsnyje²¹. Tiesa, jis teigia, kad nuo valakų reformos (1557) „raštuose nyksta visai bajoro vardas, var-tojamas lenkų šlėkta“. Tačiau A. Janulaitis ir vėlesniems laikams laikosi *bajoro* termino. Tik į iliustracijų pavadinimus, matyt, per neapsižiūrėjimą pateko *šlėkta*.

K. Avižonis monografijoje apie Lietuvos bajoriją XVI — XVII a. irgi vartoja *bajoro* terminą. „Sąvoką „bajorai“, „bajorija“, — rašo jis, — vartosiu plačiąja žodžio prasme, t. y. tuo terminu suprasiu ne vien tik šlėktą arba šiaip bajorus, bet ir magnatus, didikus, apskritai visą aristokratiją, kilmingąją bei privilegijuotą visuomenės dalį“²². Tačiau vienur kitur smulkiuosius bajorus, ir ne tik Lenkijos, bet ir Lietuvos, jis vadina *šlėk-tomis*, nors galėjo išsiversti ir be šio termino, kaip ir daro daugelyje kitų vietų. A. Sa-poka *šlėktomis* vadino tik Lenkijos bajorus²³; K. Jablonskis — bajorais laikė ir Lietu-vos, ir Lenkijos privilegijuotą luomą. *Šlėktą* jis vartojo išimtiniais atvejais kaip šaltinių terminą²⁴. Viename iš ankstyvųjų darbų (1931) jis mini Babėnų apylinkės *šlėktas*, tačiau tame pačiame straipsnyje ir dvejais metais vėliau paskelbtame darbe juos vadina *ba-jorais*²⁵.

Tarybinėje istoriografijoje pastebimos dvi tendencijos: istorikai, kurie tyrinėjo dau-giausia politinę istoriją arba socialinius-ekonominius klausimus iki XVI a., J. Jablonskis,

¹⁶ Lelewel J. Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1596 zawartej. Warszawa, 1969, p. 209, 211.

¹⁷ Daukantas S. Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių. — Raštai, t. 1. V., 1976, p. 73.

¹⁸ Valančius M. Raštai, t. 1. V., 1972, p. 115, 123, 127, 175, 279, 369, 392, 393; t. 2, p. 64, 94, 155, 194, 232.

¹⁹ Šliūpas J. Lietuvių tauta senovėje ir šiądien [T. 3]. Gadynė šlėktos viešpata-vimo Lietuvoje (1569—1759 m.) ir Lietuviškasis statusas Zigmanto I. Pagal T. Časkį. Chi-kago, 1909.

²⁰ Janulaitis A. Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž. (1795—1863). Kaunas, 1938, p. 261, 477, 481.

²¹ Bajorai. — Lietuviškoji enciklopedija, t. 2. Kaunas, 1934, stlp. 717—735.

²² Avižonis K. Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais. Kaunas, 1940, p. 37.

²³ Šapoka A. Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos. Kaunas, 1938.

²⁴ Jablonskis K. Istorija ir jos šaltiniai. V., 1979, p. 19.

²⁵ Jablonskis K. Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. V., 1973, p. 73, 76, 178.

J. Žiugžda ir kiti, privilegijuotos visuomenės atstovus vadino *bajorais*. Antroji tendencija — XVI—XIX a. privilegijuoto luomo žmones vadinti dažniausiai *šlėktomis*. Tai J. Jurginis, M. Jučas ir kiti istorikai, savo nagrinėjimuose susidūrę su *bajoro* antrąja reikšme — XVI—XVIII a. asmuo, praradęs privilegijuoto luomo teises.

Termino dvireikšmiškumas ypač nepageidautinas, kai jį sunku atskirti (tas pats laikotarpis). Tačiau ar verta dėl to atsakyti vieningo visiems laikotarpiams *bajoro* termino? Kaip elgtis, kai XIX a. šaltiniuose atsiranda naujas terminas *гворянин*? Ar tokį asmenį vadinti *bajoru*, ar *šlėkta*? Negalima sutikti su teisininkais, kurie šiuo atveju vartoja *dvarininko* terminą²⁶. Nors sąvokos *гворянин* ir *dvarининкас* etimologiškai siejasi, bet labai skiriasi pagal prasmę: pirmoji — luomo pavadinimas (= *bajoras*), antroji — klasės pavadinimas (= *помещик*), nes feodalizmo pabaigos, o kai kur ir kapitalizmo laikotarpio pradžioje viešpataujanti klasė literatūroje vadinama *dvarininkų* klase. Jeigu *гворянин* vadinisime *dvarининку*, tai būtų sunku išversti sąvoką *беспоместный дворянин*; būtų beprasmiška sakyti: *dvarининкас* be dvaro arba vietoje *личный дворянин* — asmeninis *dvarининкас*, nes gerai žinoma, jog *asmeniniai bajorai* iki 1861 m. dvarų negalėjo turėti.

E. Gudavičiaus nuomone, uždaras, privilegijuotas *bajorų* luomas Lietuvoje susiformavo XV—XVI amžiuje. Per tą laiką termino *bajoras* turinys keitėsi. XV a. pirmame ketvirtyje jis buvo taikomas ir stambiesiems, ir apskritai visiems feodalams. XVI a. pirmame ketvirtyje *bajorais* vis dažniau buvo vadinamas pats žemiausias feodalų klasės sluoksnis, kartais — ir neprivilegijuoti karo tarnai (kelio ir šarviniai), kategorija, susiformavusi XIV a. pabaigoje—XV a. pirmojoje pusėje. Pagaliau per valakų reformą neįrodę *bajorystės* ir priskirti prie valstiečių viršutinio sluoksnio taip pat buvo vadinami *bajorais*. Kilminės *bajorystės* principas buvo paskelbtas Horodlės privilegijoje. XV a. pabaigoje ją dažnai nusakydavo ne tiktai *bajoro*, bet ir *šlėktos* terminas. Tačiau tik pastarasis buvo taikomas stambiesiems feodalams. XVI a. pirmame ketvirtyje *bajoro* ir *šlėktos* terminai galėjo būti ir tapatūs, ir vienas kitam priešpastatomi, t. y. *bajoro* terminas tapo dviprasmišku. XVI a. pabaigoje dviprasmiškumas pasibaigė, nes „sąvoka „*bajoras*“ galutinai atsiskyrė nuo sąvokos „šlėkta“ ir nuo feodalų klasės, baigiančios atsiriboti į atskirą luomą“²⁷. Autoriaus teigiamas požiūris į termino *bajorų luomas* priimtumą mokslinėje literatūroje paaikškėja ne iš šios baigiamosios darbo dalies ir ne iš jo antraštės, o iš kitų darbo vietų²⁸.

I Lietuvos Statute (1529) *bajorai* dar priskiriami privilegijuotai žemvaldžių klasei²⁹, o II Statute (1566) — „paprastajam luomui“³⁰.

Neabejojant, jog oficialiuose ne lietuvių kalba rašytuose šaltiniuose privilegijuoto luomo atstovai buvo vadinami *šlėktomis*, reikia atsakyti į klausimą, kaip ši luomą vadino lietuviškai kalbantys amžininkai, ypač tuo metu, kai minėtų terminų evoliucija jau buvo užsibaigusi, t. y. XVII—XVIII amžiuje.

K. Širvydo žodyno trečioje (1642) laidoje *bajoras*=*bojarzyn*, *szlachcic*, *ziemianin*. Sąvokos: *bajoru darau*=*oszlachcié*. *baorinu*=*szachcicem czynie*¹³ rodo, kad nobilituotieji, neabejotinai priklausantys privilegijuotam luomui, taip pat buvo vadinami *bajorais*. Sunku pasakyti, kiek plačiai lietuviški terminai buvo vartojami, tačiau netenka abejoti tuo, kad lenkiškas *szlachta* buvo verčiamas į lietuvišką *bajoras*. XVIII a. pabaigoje ir oficialiuose lietuviškuose raštuose privilegijuotas luomas vadinamas *bajorų luomu*: *Baio-*

²⁶ Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija. V., 1979, p. 89—91.

²⁷ Gudavičius E. Šlėktų atsiskyrimas nuo *bajorų* Lietuvoje XVI a. (1. *Bajorų* luomo susidarymas XV a.).— LTSR Mokslų Akademijos darbai, A serija, 1975, t. 2 (51), p. 99—103, 105; Šlėktų atsiskyrimas... (2. Dėl XVI a. privilegijuotųjų ir „neprivilegijuotųjų“ *bajorų*).— Ten pat, 1975, t. 3 (52), p. 67, 73.

²⁸ Gudavičius E. Šlėktų atsiskyrimas... (1. *Bajorų* luomo susidarymas XV a.).— Ten pat, p. 97; Šlėktų atsiskyrimas... (2. Dėl XVI a. privilegijuotųjų ir „neprivilegijuotųjų“ *bajorų*).— Ten pat, p. 71.

²⁹ Лазутка С. А. I Литовский Статут — феодальный кодекс Великого Княжества Литовского. Вильнюс, 1973, с. 128.

³⁰ Юргинис Ю. М. Бояре и шляхта в Литовском государстве.— В кн.: Восточная Европа в древности и средневековье. М., 1978, с. 130.

³¹ Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Širvydas K. Dictionarium trium linguarum. V., 1979, p. 20, 276, 436, 643.

riszkam Stonu³². XIX a. bajoro terminas taip pat vartojamas oficialiuose raštuose. Tiesa, 1863 m. vasario 1 d. sukilėlių — Lietuvos provincijos komiteto — manifeste skelbiama: „[...] wisi [...] ira walni, lig szlektos senabes“³³. Tačiau Centrinio tautinio komiteto 1863 m. sausio 22 d. atsišaukime ir prieraiše ranka prie Komiteto atsišaukimo nežemiams vertimo yra terminai *bajoras* ir *ponas*, o *šlėktos* nėra³⁴.

Lietuvių kalboje terminas *bajoras* jau buvo XIV amžiuje. Tai matyti iš kryžiuočių metraštininko Vygando Marburgiečio 1362 m. įvykių aprašymo kronikoje, užbaigtoje 1394 m.; terminas *bayoribus*³⁵ parašytas su būdinga lietuviškai formai balse a pirmajame skiemenyje. Kalbininkai terminą *bajoras* laiko skoliniu iš senosios rusų ar baltarusių kalbos *баяр(ун)*³⁶. Dėl pastarojo kilmės yra įvairių nuomonių. Dauguma kalbininkų mano jį esant skoliniu iš tiurkų kalbų³⁷.

Terminai *šlėkta* (lenk. *szlachcic*) ir *šlėktos* (lenk. *szlachta*) kilę iš vidurinės vokiečių aukštaičių kalbos *slachte* = giminė (vėliau *Geschlecht*)³⁸. Galima pridurti, jog buržuazinėje istoriografijoje (J. Šliūpas, J. Avizonis ir kt.), kartais ir tarybinėje, lenkų kalbos įtakoje terminas *šlėkta* vartojamas kaip luomo, t. y. grupės žmonių, pavadinimas. Prieš tokį vienaskaitinį pavadinimą pasisakė kalbininkai, pasiūlę šiuo atveju vartoti formą *šlėktos*³⁹. Manoma, kad luomui vadinti tinka ir tokios formos: *dvasininkija*, *bajorija*, *mies-tietija* ir *valstietija*. Šie kuopiniai daiktavardžiai atspindi luomo uždaramą bei korporatyvumą.

Lietuvoje terminas *šlėkta* pasklido XVI a. pabaigoje. Valdant Petru I, jis ėmė plisti ir Rusijoje. Verta atkreipti dėmesį į terminų raidą: Rusijoje *бояре* — tai aukščiausias feodalinės visuomenės sluoksnis. Tos pačios klasės žemesnijį sluoksnį sudarė *гворяне* — tarnybiniai feodalai. Tarp šių sluoksnių skirtumas mažėjo XVI—XVII a., ir nuo XVIII a. visas privilegijuotas luomas vadinamas *аворяне*. Lietuvoje oficialiuose raštuose *bajoro* terminą, kuris reišė ir stambiuosius feodalus, XVI a. pakeitė *šlėkta*. XIX a. pirmojoje pusėje *šlėktos* — žmonės, pretendavę į *bajorystę* (*гворянство*), kurią dar reikėjo patikrinti. Tai buvo pirmas toks didelis patikrinimas po valakų reformos. Bajorystės neįrodžiusieji buvo priskirti prie *vienkieminių* ir kitų privilegijuotam luomui nepriklausančių luominių grupių. Vadinas, kategoriją *гворянин* pakeitė kategorija *šlėkta*, kuri savo ruožtu išstūmė *bajoro* terminą, kadaise reiškusį asmenį, stovintį ant aukštesnės feodalinės hierarchijos pakopos negu *гворянин*.

Viešpataujantios klasės žemesnieji sluoksniai deklasavosi. Ypač tai būdinga feodalizmo irimo ir žlugimo laikotarpiu. Didėjo bajorijos sluoksnis, nepriklausantis feodalų-dvarininkų klasei ir neįstengiantis pasinaudoti bajorų privilegijomis. Pasitaikydavo bajorų (*гворяне*) amatininkų, fabriku ar net žemės ūkiu darbininkų.

XV—XVI a. susidaręs *bajorų* luomas juridiskai egzistavo iki 1919 m. kovo 4 d. Tarybų Lietuvos vyriausybės nutarimo dėl luomų panaikinimo.

Istoriografijoje ne visi *bajorų* luomo istorijos laikotarpiai pakankamai ištirti ir ne visos problemos išspręstos. Prie tokių priklauso *bajorų* nobilitacija ir perėjimas į kitus luomus, *riterių* luomo klausimas (iki *bajorų* luomo galutinio susidarymo). Reikia išsiaiškinti, kodėl Lietuvoje *bajorija* buvo gausnesnis luomas negu kituose kraštuose. Į dvarų inventorių XVII a. buvo įrašomi ir *šlėktos*, pvz., Ukmergės aps. Panemunio dv. 1609 m. inventoriuje ir kt.⁴⁰ Kuo skyrėsi jų juridinė ir ekonominė padėtis nuo *bajorų* valstiečių, atleisčių nuo lažo ir mokančių piniginių činšą? Čia svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad neturintieji feodo feodalai sudarė nepastovų sluoksnį ir greitai galėjo atsiskirti

³² Tumelis J. Gegužės Trečiosios konstitucijos ir Ketverių metų seimo nutarimų lietuviškas vertimas.— Lietuvos istorijos metraštis. 1977 metai, p. 96.

³³ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 2. V., 1965, p. 49.

³⁴ Ten pat, p. 47, 48.

³⁵ *Scriptores rerum prussicarum*, Bd. 2. Leipzig, 1863, p. 533.

³⁶ Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg-Göttingen, 1955—1965, p. 30.

³⁷ Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, т. 1. М., 1964, с. 203—204.

³⁸ Ten pat, t. 4. M., 1973, p. 457; Lexer M. *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. 28. Aufl. Leipzig, 1956, p. 197.

³⁹ Klimavičius J. Dėl žodžio *šlėklà*, *šlėktos* vartojimo.— *Kalbos kultūra*, 16. V., 1969, p. 36—37.

⁴⁰ Lietuvos inventoriai XVII a. V., 1962, p. 42, 44, 283, 397.

nuo viešpataujančios klasės, bet kartais dėl paveldimų luominių teisių laikinai dar priklausė feodalų klasei⁴¹. *Bajoras*, turintis valstietišką sklypą ir mokantis rentą feodalui, ne visada buvo laikomas nutraukęs ryšius su savo luomu⁴². Vadinasi, riba tarp valstiečių ir bajorijos žemiausiojo sluoksnio, dažnai taip pat žemdirbių ne visada lengvai nustatoma. Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, buvo *bajorai* — dvarų žemės laikytojai, nelietuviškuose šaltiniuose vadinami *činšiniaiis šlėktomis*. Tačiau labai nedaug yra žinoma apie šią socialinę grupę. Šių ir panašių klausimų išnagrinėjimas gali prisidėti ir prie mūsų tiriamos problemos pagrįstesnio išsprendimo. Tačiau jau dabar, manome, galima padaryti šias išvadas.

1. Lietuvoje feodalizmo ir kapitalizmo laikotarpiu (iki 1919 m.) buvo šie pagrindiniai luomai: *dvasininkų, bajorų, miestiečių* ir *valstiečių*, kitaip vadintini *dvasininkija, bajorija, miestietija, valstietija*.

2. XIX a.—XX a. pirmosios pusės Lietuvos istoriografijoje vyravo tendencija privilegijuotą luomą vadinti ne šaltinių terminu *šlėktos*, o *bajorais (bajorija)*. XX a. antrojoje pusėje kartu su šiuo terminu dažnai vartojamas terminas *šlėktos*.

3. Siūloma Lietuvos privilegijuotą luomą per visą jo egzistavimo laiką vadinti *bajorų* luomu arba *bajorija*, nes: a) įsigalėjus nelietuviškuose raštuose terminui *šlėkta*, lietuvių šnekamojoje kalboje ir raštijoje buvo vartojamas lietuviškas atitikmuo *bajoras*; b) kitų šalių privilegijuoto luomo pavadinimai, įvairiose kalbose skirtingi, lietuviškai apibūdinami *bajorijos* terminu; c) išėjusius iš privilegijuoto luomo *bajorus* galima vadinti, atskleidžiant jų juridinę padėtį, *šarviniais bajorais, kelio bajorais (keliuočiais)*. Kalbant apie *bajorus* valstiečius, autoriai aptartais būdais (kursyvas, kabutės ir pan.) gali juos atskirti nuo privilegijuoto luomo žmonių; d) atvejų, kai tenka vartoti *bajoro* terminą antrąja jo prasme (neprivilegijuotas asmuo), nedaug. Jie dažniau pasitaiko tyrinėjimuose, skirtuose toms gyventojų kategorijoms.

Leonas Mulevičius

⁴¹ Бессмертный Ю. Л. *Min. veik.*, p. 69—71.

⁴² Сказкин С. Д. *Избранные труды по истории*. М., 1973, с. 84.